

КАЧАНОВСЬКА Т. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НАЗВИ НЕБЕСНИХ ТІЛ В ОРИГІНАЛАХ І ПЕРЕКЛАДАХ ФРАНЦУЗЬКИХ СОНЕТІВ ХІХ СТ.

У статті розглядається функціональне навантаження назв небесних тіл у французьких сонетах ХІХ ст. та специфіка їхнього відтворення в українських перекладах. У центрі уваги – кількісний розподіл назв небесних тіл і основні тенденції, що спостерігаються при передачі цих назв у перекладі.

Ключові слова: поетичний переклад, сонет, культурні універсалії, назва небесного тіла.

В статье рассматривается специфика передачи названий небесных тел в украинских переводах французских сонетов ХІХ в. В центре внимания – количественное распределение названий небесных тел и основные тенденции, наблюдаемые при передаче этих названий в переводе.

Ключевые слова: поэтический перевод, сонет, культурные универсалии, название небесного тела.

In this paper we deal with an investigation of peculiarities of use of the names of the celestial bodies in ХІХth-century French sonnets and their Ukrainian translations. The main object of the investigation are their quantitative distribution and main tendencies observed on the rendering of these names into Ukrainian.

Keywords: poetic translation, sonnet, cultural universals, name of celestial body.

Актуальним напрямком сучасних досліджень є вивчення специфіки перекладацьких підходів до відтворення поетичних оригіналів у єдності змісту та форми, адже асиметрія мовних картин світу у багатьох випадках змушує перекладачів піддавати ті чи інші елементи художнього світу суттєвим трансформаціям при перекладі. Найзначніших перетворень зазвичай зазнають образи, що не є домінуючими у художній структурі оригіналу. У цьому контексті ще недостатньо з'ясовані тенденції, що спостерігаються при відтворенні назв небесних тіл (далі – ННТ), які є одними з фундаментальних універсалій культури [1] і які, за спостереженнями багатьох дослідників, серед яких І. Белленже, Л. Зіневич, А. Содомора, О. Томчук, часто зустрічаються у поетичних творах. Такій вживаності сприяє високий семантико-стилістичний потенціал ННТ, оскільки за їхньою допомогою можна конкретизувати просторово-часові межі дії, охарактеризувати персонажів [2:23–33], [3:163–176], створити металогічні образи [2:34–35] тощо. Використання подібних багатофункціональних лексичних одиниць є особливо важливим у рамках такої вибагливої поетичної форми, як сонет, оскільки вона

спонукає авторів шукати найбільш лаконічні засоби, які б дозволяли досягти максимального художньо-естетичного ефекту [3:11]. Зокрема, прямо чи опосередковано (через позначання їхніх еманцій, пов'язаних із ними явищ, процесів, часових вказівок або їхніх персоніфікованих іпостасей (промені, день, ніч, світання, тінь, сутінки, Феб, Селена тощо), небесні тіла згадуються в переважній більшості французьких сонетів, однак традиційно рідко відіграють там роль домінантних образів [2:12]. Функціонування ННТ у художньому дискурсі досліджували Г. Башляр, Г. Гуляєва, А. Коростелева, Н. Осіпова, С. Толоконнікова, О. Кондрашова, І. Шельдешова, Є. Панасова та ін., але закономірності передачі вжитих в оригіналах ННТ досі досліджувалась переважно побіжно, фрагментарно або в контексті аналізу окремих поетичних творів. Зокрема, проблема неспівпадання роду персоніфікованих ННТ у вихідній та цільовій мовах розглядалась М. Рильським [4], Є. Еткіндом [5], Р. Будаговим [6], В. Коптіловим [7], О. Івановим [8] тощо; вивчалась специфіка зеровського підходу до відтворення образів зоряного неба [9]; проаналізовано низку труднощів, з якими стикаються перекладачі при відтворенні ННТ, образний і конотативний потенціал яких не є тотожним у вихідній та цільовій мові [3:39–40, 163–176]; у контексті аналізу засобів структурування хронотопу у французьких сонетах ХІХ ст. розглянуто окремі типи перекладацьких відповідників деяких астронімів [3:39–40], але специфіка відтворення у перекладі найбільш поширених у французьких сонетах ННТ детально ще не вивчалася. Метою цього дослідження, здійсненого на матеріалі сонетів Жерара де Нерваля, Ш. Бодлера, С. Малларме, Ж.-М. де Ередіа (всього 195 сонетів) та їхніх українських перекладів, виконаних О. Зуєвським, Є. Кононенко, М. Москаленком, Д. Павличком та Д. Паламарчуком, є порівняльний аналіз частотності вживання ННТ в оригіналах і перекладах, а також основних тенденцій, що спостерігаються у досліджуваному корпусі при відтворенні цих назв.

При розгляді кількісного розподілу ННТ встановлено, що найвищу частотність у першотворах має іменник **soleil**, друге місце поділяють іменники **lune** та **astre**, дещо рідше зустрічається іменник **étoile**, тоді як інші ННТ (наприклад, назви сузір'їв чи фаз місяця там є дуже рідкісним елементом (пор. Табл. 1). Такі ієрархічні показники вживаності приблизно відповідають звичайному розподілу цих іменників у

французькому художньому дискурсі XIX ст. (див. відповідні статистичні дані у [10]).

Таблиця 1

Кількісний розподіл ННТ у досліджуваних сонетах Нерваля, Бодлера, Малларме і Ередіа

Кількість вживань	Ередіа (72 сонети)	Бодлер (72 сонети)	Малларме (40 сонетів)	Нерваль (11 сонетів)	Всього у досліджуваном у корпусі
soleil	26	21	3	2	52
lune	3	8	0	0	11
astre	3	4	4	0	11
étoile	5	3	1	1	10
інше (назви сузір'їв, фаз місяця тощо)	6	0	0	0	6
Сумарна кількість вживань ННТ	43	36	8	3	90
Середня кількість на один сонет	0,60	0,50	0,20	0,27	0,46

Із вищенаведеної таблиці випливає, що в середньому на кожні два сонети припадає по одній ННТ, причому найвища вживаність цих назв спостерігається у Ередіа, а найнижча – у Малларме. Це можна пояснити особливостями творчої стратегії обох авторів.

Так, Ередіа як представникові парнасизму притаманна настанова на дескриптивність поезії, на живописання об'єктивного світу [11:253], а небесні світила, окрім функції структурування хронотопу, у нього часто виконують роль, яку можна було б порівняти із роллю прожекторів у театрі, що допомагають сфокусувати погляд глядачів на тому чи іншому важливому моменті вистави, пор. прикл. {1}: {1} *Enfin, le Soleil vit, à travers ces nuées // Où son arc avait fait d'éclatantes trouées, // Hercule tout sanglant sourire au grand ciel bleu* [13:23] → *І Сонце бачило крізь темних хмар розриви, // Як, знявши лука, йшов, весь у крові, щасливий // Геракл, всміхаючись блакитним небесам* [14:57] (у Д. Паламарчука). У цьому словесному звороті наявний елемент персоніфікації сонця. В цілому вищенаведена конструкція є одним із чинників створення фантастичної атмосфери, типової для міфологічних сюжетів. Крім того, відмітною рисою стилю Ередіа є прагнення з

максимальною точністю змальовувати художні деталі і якомога достовірніше відтворити колорит зображуваної епохи, для чого він на відміну від інших авторів використовує у своїх творах низку назв сузір'їв (пор. прикл. 2) або запозичених з латини ННТ (пор. прикл. 3) тощо: {2} *irradiant du **Bélier au Verseau*** [13:39] → *в огнях **Овна і Водолія*** [14:57] (у Д. Паламарчука) {3} *MARIS **STELLA*** [13:110] → *MARIS **STELLA*** [14:189] (у Д. Паламарчука).

Зі свого боку, Малларме дотримується інших настанов. Він уникає прямого іменування речей і об'єктів, віддаючи перевагу сугестивному навіюванню. Так, в одному зі своїх листів він писав: “думаю, що потрібен тільки натяк. Споглядання предметів, образи, породжені мріями, викликаними цими предметами, – ось що створює поетичну мелодію. Парнасці беруть усю річ цілком і показують її; тому у них і бракує таємниці; вони віднімають у духу привабливу радість віри в те, що він немов би сам є творцем. При називанні об'єкта втрачається 3/4 насолоди, яку можна отримати при поступовому відгадуванні того, про що йдеться. Навіювання – ось вища мета” [12:949]. У межах такої стратегії у його сонетах значно ширше, ніж власне ННТ, представлені посилання на феномени та явища, пов'язані чи то з ними, чи то з іншими можливими, але чітко не зазначеними джерелами світла, часто у межах метонімічного та метафоричного зсувів (пор. прикл. {4} та {5}): {4} *L'**aurore** se jeta sur la lampe **angélique**. // **Palmes!** et quand elle a montré cette relique // A ce père essayant un sourire ennemi, // La solitude bleue et stérile a frémi* [15:50] → *У лампу ангельську ударило **світання**. // Триумф! І тільки-но реліквія остання // Змінила батькові злим усміхом уста, // Здригнулась голуба й безплідна самота* [15:51] (у М. Москаленка); {5} *Elle, **défunte** nue en le miroir, encor // Que, dans l'oubli fermé par le cadre, se fixe // De **scintillations** sitôt le septuor* [15:116] → *А люстро тіло їй ховає в межах тла, // І семерицею іскряться дальні **зорі** // На дні байдужих плес, куди вона лягла* [16:143] (у О. Зуєвського).

Бодлер, який лише небагато поступається Ередіа за показником вживаності ННТ, нерідко використовує ці назви для характеризування своїх персонажів (пор. прикл. {6}, а також [3:163–176]), зокрема, у межах образних порівнянь, використовує множину відповідних іменників для створення ефекту одивнення образу і позначання тривалості певного процесу/стану (пор. прикл. {7}) підкреслення зіставлень та протиставлень між різними частинами твору та між

різними сонетами зі збірки тощо, пор. прикл. {8} тощо: {6} *Comme toi n'es-tu pas un soleil automnal [17:65] → Ми — квіти осені, нас тучами повито [18:89] (у Д. Павличка); {7} *Ma jeunesse ne fut qu'un ténébreux orage, // Traversé ça et là par de brillants soleils [17:16] → Мій молодечий вік — то грози-хмаролами, // Луш де-не-де сонця проблискували з них [18:26] (у Д. Павличка); {8} *Un soleil sans chaleur plane au-dessus six mois, // Et les six autres mois la nuit couvre la terre; // C'est un pays plus nu que la terre polaire; // — Ni bêtes, ni ruisseaux, ni verdure, ni bois! // // Or il n'est pas d'horreur au monde qui surpasse // La froide cruauté de ce soleil de glace // Et cette immense nuit semblable au vieux Chaos [17:32] → Півроку днина тут похмура і тьмянка, // А стужа й темрява півроку володарні: // Голіша тут земля за простори полярні — // Ні лісу, ні тварин, ні трав, ані струмка! // // Немає гіршого й лютішого нічого // За вбивчі промені світила крижаного, // За цю безмежну млу, що йде по темнині [18:47] (у Д. Павличка).***

У Нерваля ННТ зустрічаються приблизно так само рідко, як і у Малларме, але у межах дещо відмінної стратегії. Річ у тім, що поет страждав на психічні розлади, під час загострень яких вважав себе нащадком античних богів, і що нервалівський хронотоп позначений співіснуванням і переплетінням різних часово-просторових планів і зрізів, минулого і майбутнього, реального і уявного, історії і міфу тощо. У рамках такого підходу він активно послуговується міфонімами і уникає точних вказівок на місце і час подій, зображених у його сонетах, зокрема, відповідних посилянь на небесні світила. У своїх сонетах він створює за допомогою ННТ розпливчасті орієнтири та інтертекстуальні ефекти, які надають додаткової глибини та виразності відповідним образам оригіналу і можуть ускладнювати ідентифікацію референта ([3:109–110]), використовує деякі ННТ у множині для підкреслення теми множинності світів (пор. прикл. {9}) тощо: {9} *Sais-tu ce que tu fais, puissance originelle, // De tes soleils éteints, l'un l'autre se froissant ... // Es-tu sûr de transmettre une haleine immortelle, // Entre un monde qui meurt et l'autre renaissant? [19:649] → Що спричиняєш ти, сліпа бездумна воле? // Як знищуєш зірки, чи знаєш напрям свій? // Чи збереже життя сузір'я похололе // В краях, де гине світ і родиться новий? [20:109] (у Є. Кононенко).*

Показники частотності вживання окремих ННТ у цитованих авторів також зумовлені особливостями комунікативних інтенцій кожного з авторів (пор. Табл. 2):

Таблиця 2

**Частотність вживання ННТ у досліджуваних сонетах Нерваля,
Бодлера, Малларме і Ередіа**

Кількість на один сонет	Ередіа (72 сонета)	Бодлер (72 сонета)	Малларме (40 сонетів)	Нерваль (11 сонетів)	Всього у досліджуваном у корпусі (195 сонетів)
soleil	0,36	0,29	0,08	0,18	0,27
lune	0,04	0,11	0,00	0,00	0,06
astre	0,04	0,06	0,10	0,00	0,06
étoile	0,07	0,04	0,03	0,09	0,05
Інші ННТ	0,08	0,00	0,00	0,00	0,03

Так, Ередіа частіше за інших авторів вживає у своїх сонетах іменник *soleil*, Бодлер – іменник *lune*, який відіграє у нього особливу роль у створенні семантичного контрапункту і за своїм асоціативним фоном ближчий до мотивів темряви, чортівщини і зла взагалі, домінуючих у досліджуваній збірці “Fleurs du Mal”, Малларме частіше за інших авторів вживає у своїх сонетах іменник *astre*, а Нерваль – іменник *étoile*, пов’язаний з дорогими його серцю асоціаціями (див. [3:109–110]). Більш детальне вивчення особливостей авторського ідіолекту може стати предметом окремого розгляду. Зазначимо лише, що підвищена частотність іменника *astre* у творчості Малларме може пояснюватись його прагненням уникнути точного іменування об’єктів, оскільки цей іменник має більш загальне значення, ніж іменники *soleil* і *lune*, тобто потенційно може позначати ширше коло джерел світла.

Аналіз функціонального навантаження ННТ в оригіналах показує, що згадані ННТ нерідко використовуються для позначення часово-просторових меж дії, а також у рамках прийомів персоніфікації, напр.: {10} *le Soleil vit* [13:23] → *Сонце бачило* [14:57] (у Д. Паламарчука). Вони накопичили великий образний і конотативний потенціал, що, однак, не завжди є тотожним у вихідній та цільовій мові. Це викликає додаткові труднощі при перекладі, наприклад, у разі актуалізації в оригіналі асоціативного фону, що не співпадає з асоціативним фоном цільового небесного тіла. Так, *Lune* традиційно асоціюється з жіночим началом, а *Miсяць* – із чоловічим. У сонеті Бодлера “*La Lune offensée*” [17:142] місяць уподібнюється жінці. Тому М. Москаленко вирішив здійснити прагматичну заміну астроніма теонімом, в якому актуалізована сема жіночої статі. У його перекладі назва бодлерівського сонета виглядає так:

“Покривджена Селена” [18:260]. Згадана заміна в цілому є прийнятною, оскільки Селена є богинею місяця в давньогрецькій міфології ([3:40–41]).

В цілому у досліджуваних перекладах загальна кількість ННТ дещо зменшується у порівнянні з оригіналами, оскільки, незважаючи на зафіксовані нами випадки перекладацьких дописок, що містять ННТ (пор. прикл. {5}), перекладачі використовують велику кількість часткових відповідників, які не містять у своєму складі ННТ, напр.: {11} *Sur leurs flancs le soleil se jouait avec l'ombre* [13:25] → *Лоцило крути їм проміння з вишини* [14:59] (у Д. Паламарчука). Вилучення та заміни при перекладі зумовлюються цілим рядом об'єктивних і суб'єктивних причин, серед яких розбіжності між вихідною та цільовою мовами, асиметрія відповідних мовних картин світу та індивідуальний підхід перекладача до визначення ієрархії елементів оригіналу, що підлягають відтворенню.

Коротко охарактеризуємо основні типи відповідників ННТ у перекладах. В середньому прямі відповідники у перекладах мають 71,2 % вжитих авторами оригіналів ННТ (пор. прикл. {1}, {7}); рекатегоризація ННТ спостерігається у 1,1 % випадків; 27,2 % вжитих авторами оригіналів ННТ мають синонімічні, гіперо- чи гіпонімічні відповідники (пор. прикл. {8-9}); відповідники 10,4 % вжитих авторами оригіналів ННТ отримані унаслідок метонімічного розвитку образу, а решта ННТ (7,4 %) вилучаються при перекладі. При цьому особливо часто вилучаються ННТ, що використовуються переважно як допоміжний засіб структурування хронотопу чи створення національного колориту.

Отже, семантико-стилістичний потенціал ННТ дозволяє виконати водночас декілька поетичних завдань: визначити просторово-часові межі дії, сфокусувати увагу читача на тих чи інших об'єктах завдяки грі світла і тіні, створити ємні образи завдяки асоціативному фону, закріпленому за сонцем, місяцем та багатьма іншими небесними тілами, увиразнити у тексті сонета зіставлення і протиставлення ізотопій верха і низу, світла і темряви, життя і смерті тощо. Через спротив поетичної форми кількість ННТ у перекладах в цілому зменшується. При цьому у досліджуваному корпусі спостерігається менший відсоток прямих відповідників ННТ у порівнянні із власними назвами. Це можна пояснити тим, що ННТ, на відміну від більшості онімів, можна практично без втрат на семантико-стилістичному рівні замінити синонімічними, гіпо- або гіперонімічними відповідниками. Крім того, ННТ у своїй якості культурних універсалій пропонують перекладачеві більше можливостей для формування відповідників шляхом метонімічного переносу завдяки загальновідомості

пов'язаних з ними явищ та феноменів, яка часто зводить до мінімуму обмеження, зумовлені мовними бар'єрами. В умовах асиметрії етномовних картин світу це дозволяє перекладачам широко варіювати способи відтворення ННТ без втрати чіткої співвіднесеності із їхнім референтом задля збереження інших релевантних образів оригіналу. Цікавим напрямком подальших досліджень є аналіз впливу ідіолекту конкретного поета та його перекладача на специфіку відтворення ННТ у перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Исупов К. Г.* Универсалии культуры [Электронный ресурс] / К. Г. Исупов // Культурология. XX век : [энциклопедия : в 2-х т.] / гл. ред. и сост. С. Я. Левит. – СПб. : Университетская книга, 1998. – Т. 2. – 447 с. – Режим доступа : <http://elar.usu.ru/bitstream/1234.56789/1844/1/urgu0453s.pdf>. 2. *Bellenger Y.* Journée et ses moments dans la poésie française du XVIe siècle / Y. Bellenger. – Gunter Narr Verlag, 1979. – 255 p. 3. *Качановська Т. О.* Поетика оніма у французьких сонетах XIX століття як перекладознавча проблема (на матеріалі сонетів Ж. де Нерваля, Ш. Бодлера, С. Малларме та Ж.-М. де Ередіа) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Тетяна Олександрівна Качановська ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 226 с. 4. *Рильський М. Т.* Ясна зброя : [статті] / Максим Тадейович Рильський. – К. : Радянський письменник, 1971. – 285 с. 5. *Эткинд Е. Г.* Поэзия и перевод / Ефим Григорьевич Эткинд. – М.–Л. : Советский писатель, 1963. – 430 с. 6. *Будагов Р. А.* Стилистическое осмысление грамматической категории рода / Р. А. Будагов // Теория языка и инженерная лингвистика. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1973. – С. 18–23. 7. *Коптілов В. В.* Першотвір і переклад / В. В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1972. – 215 с. 8. *Иванов О. А.* Камень преткновенія– грамматический род / О. А. Иванов // Теорія і практика перекладу. – К. : КГУ, 1987. – № 14. – С. 99–104. 9. *Содомора А. О.* Homo caeli contemplator : образ зоряного неба у перекладах Миколи Зерова / А. О. Содомора // Мовні і концептуальні картини світу / відп. ред. Олександр Іванович Чередниченко. – К. : Видав.-поліграф. центр “Київський університет”, 2004. – Вип. 15. – С. 19–24. 10. *Trésor de la langue française informatisé* [Електронний ресурс]. – Р. : ATILF, 2012. – Режим доступу : <http://atilf.atilf.fr/> 11. *Наливайко Д.* Король сонетів Жозе-Марія де Ередіа / Д. Наливайко // Трофеї / Ж.-М. де Ередіа. – К. : Юніверс, 2001. – С. 251–260. 12. *Beaumarchais J.-P. de.* Dictionnaire des littératures de langue française / Réd. J.-P. de Beaumarchais. – P. : Bordas, 1987. – 2599 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

13. *Heredia J.-M. de.* Les Trophées / J.-M. de Heredia // Coll. Orphée. – P. : La Différence, 1990. – 117 p. 14. *Ередіа, Ж.-М. де.* Трофеї / Ж.-М. де Ередіа. – К. : Юніверс, 2001. – 280 с. 15. *Малларме С.* Вірші та проза / С. Малларме ; [упоряд. та перекл. з фр. М. Москаленка]. – К. : Юніверс, 2001. – 240 с. 16. *Малларме С.* Поезії / С. Малларме ; [перекл. з фр. О. Зуєвського]. – Едмонтон : Канадськ. ун-т укр. студій, 1990. – 190 с. 17. *Baudelaire Ch.* Les Fleurs du Mal et autres poésies / Ch. Baudelaire // Œuvres complètes : Bibl. de La Pléiade. – P. : Gallimard, 1993. – Т. I. – С. 8–175. 18. *Бодлер Ш.* Поезії / Ш. Бодлер ; [перекл. з фр. Д. Павличка, М. Москаленка]. – К. : Дніпро, 1999. – 271 с. 19. *Nerval Gérard de.* Les Chimères / Gérard de Nerval // Œuvres complètes : Bibl. de la Pléiade. – P. : Gallimard, 1993. – Т. 3. – Р. 645–651. 20. *Нерваль Ж. де.* З циклу “Химери” / Ж. де Нерваль // Поезії / перекл. з фр. С. Кононенко. – К. : Всесвіт, 1993. – № 9–10. – С. 107–110.